

TÜRK DÜŞÜNÇESİNDE BUHRAN / BUNALIM YA DA YABANCILAŞMADAN KENDİ ÖZÜNÜ BULMAYA DOĞRU GİDEN SÜREÇ: BATILILAŞMAYA FARKLI PERSPEKTİFLERDEN FARKLI YAKLAŞIMLAR (İRÖNİK BİR DENEME)

Yıldız Akpolat

Tanzimat'tan beri devam eden Fransız devrimini kendine model edinen Türk devrim sürecine verilen muhafazakâr ya da devrimci tepkilerin Fransız düşüncesinde daha önceden örneklendirilmiş olması, toplumsal değişim biçimlerine (dışarıdan müdahale) verilen tepkilerin evrenselliğine ve zamansal veya toplumsal farklılığa rağmen varoluşsal kaygıların ortaklığına işaret etmektedir. Fransız muhafazakâr ve pozitivist düşüncesinin ortak kaygılarının Türk muhafazakâr ve pozitivist düşüncesinde de devam ettiğini görmek, ontolojik konuların benzerliği kadar varoluşsal kaygıların da benzer olabileceğine delalet etmektedir. Eğer Türk düşüncesinin tamamen taklit olmadığını kabul ediyorsak...

Bu noktada Türk muhafazakâr düşüncesini tarihsel olarak takip ettiğimizde ilk karşılaştığımız örnek Said Halim Paşa'dır (*Buhranlarımız*, 1919). Onu takiben Zeki Velidi Togan (1926, *Türk Yurdu* dergisi), Peyami Safa (*Milliyet* gazetesi, 15 Ağustos 1958) ve Ahmet Kabaklı (*Türk Edebiyatı* dergisi, 1980, sayı: 80) ilk akla gelen örneklerdir. Bu listeyi uzatmak mümkün olmakla beraber benzer konuların ve ele alış biçimlerinin var olması listeyi sınırlandırmak için kafidir. Pozitivist kanatta ise en önemli isim Mümtaz Turhan'dır (*Kültür Değişmeleri*). Hızlı toplumsal değişim müdahalelerini bilim safında sınır koymaya çalışan Durkheim ile ortak kaygıların Mümtaz Turhan tarafından da taşındığı, görülmektedir.

Dışarıdan sivil/organik topluma müdahaleyi yasak eden ilk bilimciler aslında sivil toplumun ilk bilimcileri olan ekonomi-politikçilerden ve İskoç aydınlanmacılardan olan Adam Smith'dir. Batı felsefesinde siyasal ve sosyo-ekonomik alanın birbirinden ayrılması çabası Aristo ve Platon ile başlayan bir süreçtir. Modern zamanlarda Soros Vakfı'nın kurucusu George Soros'un *Açık Toplum* kitabının tamamen Aristocu kaygılarla yazıldığını görmek batı düşünce geleneğinin sürekli aynı temel kaygı ile motive olduğunu, bize vermektedir. Siyasal ve toplumsal alanın ayrılması üzerine Hegel daha modern zamanlarda ise

Habermas'ın çabalarını da anmak gerekmektedir. Bazen siyasetin önceliği bazen toplumun önceliği bazen de her ikisinin tamamen ayrılması öne sürülse bile bu iki alan ekseninde sosyal dünyanın kategorilendirilmesi belirli bir algılama biçiminin de göstergesidir. Devlet ve ekonomi gibi iki temel kurumun birbirlerinden ayrılması çoğu zaman demokrasinin şartı olarak kabul edilmiştir.

Sivil toplum kavramlaştırmasının 18. yüzyıl düşünürleri tarafında ortaya atılan bir kavramlaştırma olması bu yüzyıl ve sonrasında Batıda ekonominin başat olması ile ilgilidir. Sosyolojinin kurucuları Hegel'den hareket ederek (doğrudan ya da ters çevirerek) tarihin temelini sivil toplumu koymuşlardır. Sivil toplumun ya bilinci (Durkheim) ya da üretimi (Marx) bu temeli teşkil eder olmuştur. Ama daima vurgulanan devlet ya da toplum menfaatine olsun bu iki güç alanının birbirinden ayrı konumlandırılmasıdır.

Devlet ve toplum ya da ekonominin ayrı kategorilendirilmesi malum olduğu üzere insan düşüncesinin kendi üzerine düşünmesinin bir sonucudur. İnsan ikiye ayrılır ve tüm evren: Akıl ve beden ya da geist ve doğa. İnsanın kendini ve doğayı iki ayrı kategori olarak algılamasının bir devamıdır; sosyal alanı da bu şekilde mekânsal ayırmak. Temel ontolojik felsefeler olan materyalizm doğaya öncelik verirken idealizm ise insan aklına öncelik verir. Ve nihayet Marx bu metafizik kamplaşmayı (insan lehine olmak üzere) diyalektik materyalizm (doğa ile insan arasında üretim araçları dolayımı ile birbirini belirleme süreci vardır) ile sentezler.

Hülasa Batı düşüncesinde insan ile doğa, akıl ile beden nihayetinde sosyal düşüncede devlet ve ekonomi arasında sınır çizgileri vardır. Biz bu düşünceye az biraz yabancıyız. İnsan ile doğa arasında ayırma olmadığı (özellikle Hint düşüncesinin İran ve Horasan üzerinden Anadolu'ya akan heterodoks İslam düşüncesinde) gibi devlet ile toplum ya da ekonomi arasında da sınır çizgileri koymaya alışık olan geleneksel bir düşünce çizgimiz yok. Çoğu durumda olduğu gibi bizde sorun olmayan kategorilerin çözümlerini Batıdan almak istemek sosyal düşünceyi ve sosyal politikaları paralize etmektedir.

Toplum içinde mezhep savaşlarının olmasına çözüm laiklik iken laikliğin bize aktarılması Türk modernleşmesi kolajını renklendiren bir kategori olmuştur. Laiklik, devletin toplumu denetlenmesinin modern bir aracı haline gelivermiştir. Devlet ve toplumun ayrılmasına çözüm olan demokrasi ise bizde bu kolajın başka rengi olarak kalmıştır. Toplum katında benzer sorunların olmaması alınan çözümlerin garip işlevler yüklenmesine mantık dışına açılım yapılmasına saik olmuştur. Batıdaki tam ters işlevlerine dahi bürünebilmiştir. Devlet karşısında ekonominin ya da sivil toplumun kendini bağımsız kılmasının aracı olan demokrasi bizde (ilk anayasal süreçte) tam tersi işlev görerek devlet adamlarının (bürokratlar), Said Halim Paşa'nın belirttiği gibi, padişahın otoritesini sınırlandırmanın bir aracı haline gelmiştir. Devletin, toplumun anası ya da babası ol-

ması geleneği (Weberyan anlayışla; mutlak temsiliyet) neticede demokrasiyi de toplum adına devletin kullanılmasına yol açmıştır.

Anlamanın tarihselliğinden ya da “herkes miktarınca anlar” deyiminden yola çıkarsak batılılaşma sürecimizde batı toplumunun tarihsel sorunlarına üretilen çözümleri, kurumları kolaycılık yaparak almak; neticede bu kurumların kendi tarihselliğimiz itibariyle iş gören kurumlara evrilmesi anlamına gelmiştir. Olmayan sorunlara çözüm dayatmak ilginç biçimde zamanla ilgili sorunların yaratılmasına bile, zamanı tersine çevirerek, yol açabilmiştir. Çünkü insanların zihninde çözümleri varsa demek ki bu sorunlar bizde de vardır diyerek ilgili sorunlar varmış gibi yapılarak nihayet toplum gerçeğinde bu sorunlar insanlara dayatılır hale gelmiştir. Velhasıl-ı kelim bir parodidir giden... Genellikle devletli elitlerin, aydınların zihinlerinin, hayal dünyalarının ürünü olan parodiyi Türk sivil toplumu oynamak zorunda bırakılmıştır ancak parodi uygulamada trajediye dönmüştür, daha da kötüsü acıları da bu topluma ödetilmiştir.

Sanırım artık demokrasiye bizim de ihtiyacımız vardır. Demokrasi Batıda bir soruna önerilen çözüm iken bizde sorunların garip kaynağı olmuş şimdi de bu sorunların tek çözümü haline gelmiştir. Batıda önce sorun sonra çözüm bizde ise önce çözüm sonra sorun şimdi çözüm süreci takip edilmektedir. Bir yerlerde mantık hatası yaptık ama... Bir şeylerin ters gittiğini ancak marjinalleştirilen aydınlar fark edebilmişlerdir. Farklı kesimlerden gelseler bile bu marjinal aydınlar sırf ontolojik itilmişliklerinden ötürü ters giden şeyleri fark edebilmiş ancak farklı kavramlarla ifade etmeye çalışmışlardır. Bu aydınlara iki isim, Hüseyin Nihal Atsız ve İsmail Beşikçi, sayılabilir ancak bu yazının konusu değil. Konumuz itibariyle sadece şunu söyleyebilirim, bu aydınların fark ettikleri şey, modernleşme için yapılan eylemin nominal olmasıdır: Gerçek değil sadece laf olduğunu fark etmeleri onları agresif bir marjinalleşme sürecine itmiştir. Marjinal Türk aydını Türk toplumu gibi “sahicidir” yapılanların “siyaseten” olduğunu anlamaları onlar için acı olmuştur.

Tekrar çıkış noktamıza dönelim; Türk muhafazakâr düşüncesi tıpkı Fransız muhafazakâr düşüncesi gibi devletin sivil topluma dışarıdan hızlı müdahalesini buhran ay da bunalım olarak kavramlaştırmaktadır. İlk isim bu hususta, Saint-Simon’dur. Tarihsel evrim şemasında 18.yy’a denk gelen aşamaya “kritik” aşama demiştir. Bu aşama öğrencisi Comte tarafından aslında reform hareketleri ile başlayan Batı aklının ortak paydası olan Hıristiyanlığın eleştirildiği dönemin sonucu “metafizik” dönem olarak tanımlanmıştır.

Muhafazakâr düşüncenin etkisinde gelişen pozitivist felsefe ve sosyoloji, Aristo’yu tekrar hatırlayarak, ki Hıristiyan-skolastik düşüncenin Aristo ile bağı ma-lumdur, devletin tüm iktidarı elinde toplayarak sivil topluma dışarıdan müdahale etmesini tanrının tüm gücünü aracı kurumları kaldırarak elinde toplamasının ne kadar tehlikeli sonuçlara yol açtığı fark edilmiş (ilk dikkat çeken Aqu-

nalı Thomas'tır) ve tekrar aracı kurumların güçlendirildiği demokrasi hatırlanmıştır. Böylece liberal demokrasi fikri muhafazakâr demokrasi anlayışı olarak Batıda gelişim sürecini modern zamanlara taşımıştır. Muhafazakâr demokrasi ya da liberal demokrasi Anglo-Sakson Batının bir hediyesi olmuştur, modern zamanlara. Bizde bu anlayışı, Thomas Moorecu bir şekilde, erken cumhuriyet döneminde Mehmet Emin Erişirgil laikliği savunmak için dillendirmiştir.

Hegel, devlet ve sivil toplumun yakınlaşmasını, devletin bireysel ihtiyaçlara cevap veren bir kurum haline gelmesini (liberal devlet) anlayışını mantık hatası kabul etmiştir. Durkheim da Hegel'i bu anlamda takip etmiştir. Alman muhafazakârlığı daima devletin bireye, sivil topluma indirgenmesine şüphe ile bakmıştır. Kapitalizmin yıkıcılığına karşı toplumu korumak devlete ihdas edilince Batı düşünce geleneğinde kriz de başlamıştır. Yunan felsefesinden beri iki ayrı kurum olan devlet ve ekonomi bir anda aralarında hegemonik bir ilişki tehlikesi ile karşı karşıya gelmişlerdir. Çözüm farklı Batılarda farklı şekilde geliştirilmiştir: Alman düşüncesi devletin ekonomi dolayısı ile sivil toplum üzerindeki "birlik" cevherini öne çıkarırken İngiliz muhafazakârlığı devleti sınırlandırmannın yolunu Katolik siyasetin seküler hali olan güçlerin dağılımı ilkesi (Locke) ile devletin iktidarını sivil toplum önünde sınırlandırmaya gitmiştir.

Fransız devriminin ilk eleştirmeni olan aynı zamanda ilk muhafazakâr düşünür olan Edmund Burke bir liberaldir. Fransız devrimi sonrası siyasal gücün tüm iktidarı elinde toplamasını şiddetli eleştirmiştir. Fransız muhafazakâr düşünür ve pozitivist sosyologlarda bu anlayışı takip etmişlerdir. Durkheim bir yandan kapitalizmin yıkıcı etkisi ile baş etmek için liberal devlet anlayışına karşı dururken bir yandan da devletin tüm aracı kurumları kaldırarak sivil toplumu yutmasına engel olmak adına aracı kurumları (secondary kurumlar-meslek birlikleri) tekrar diriltmeyi önermiştir. Böylece aynı zamanda muhafazakâr bir modernleşmenin pozitivist versiyonuna Comte ile imza atmıştır.

Bizde işler nasıl yürüdü buna bir bakarken başlangıçtaki mantık hatamızdan mütevellit habire farklı krizler yaşadığımızın altını bir kez daha çizmekte fayda var. Öncelikle Batıdaki geç modernleşmenin versiyonu olan Alman modernleşmesinin düşünsel sürecini takip ettiğimizi söyleyebiliriz: Devletin vazgeçilmez mutlak güç olarak görülmesi ve sivil topluma öncelenmesi. Ancak devrimci sürecin, Fransız devriminin "geçmişten kopuş" umdesini de tamamen benimsemiş de, söylenebilir. Neticede gelenekler bizi devletçi yaparken aynı zamanda devlet ile yeniden biçimlenmek de bize hiç de yabancı gelmemiş, olmalıdır. Türk devrimini anlamaya çalışırken elimizde üç model vardır; Fransız, İngiliz ve Alman. Türk modernleşmesi fiilen bu ülkelerin modernleşme modellerini kendi geleneği itibariyle yorumlayarak almıştır. O yüzden de bir kolajdır ancak geleneği itibariyle bir bütündür. Türk modernleşmesini açıklayanlar ya da eleştirenlerdir kaynağa bakarak düşünce üretmişlerdir bu bize yanlış gelmemelidir.

Bu itibarla Türk devrimini Alman idealizmini takip ederek “kendi bilincine varma” (yabancılaşmanın aşılması) olarak yorumlayanlar (Mehmet Saffet) olduğu gibi tam tersi şekilde Alman idealizminin bir versiyonu olan pozitivist çizgiyi takip ederek buhran-bunalım (kendine yabancılaşma) olarak takip eden muhafazakâr bir çizgi de (Said Halim Paşa, Peyami Safa, Ahmet Kabaklı) söz konusudur. Pozitivizmdeki “bilimcilik” mantığının, modern-eleştirel bilimlerle ilgisi olmadığını tam tersi insan aklının eleştirel kapasitesini ve toplumsal değişimin devletçi dizginleme aracı (Gulbenkian Komisyonu) olduğunu akıldan çıkarmayarak, Mümtaz Turhan’ın da bilime dayanarak devrimsel süreçlere eleştirel bakışını da buna eklemelidir. Maalesef bizde materyalizm ve pozitivism birbirine karıştırıldığı gibi devrimci modernleşme ile pozitivist modernleşme de Cumhuriyet devrimleri sürecinde sıklıkla birbirine karıştırılmaktadır (iki farklı toplumsal değişim modeli için en kapsamlı eser Karl Popper’ın *Açık Toplum* adlı çalışmasıdır).

Burada daha bir ayrıksı duran Zeki Velidi Toğan’ın 1926’da *Türk Yurdu* dergisine yazdığı “*Türklerde Hars Buhranı*” adlı makalesi örneklendirilecektir. Bu makaleyi farklı kılan Batı felsefe geleneğinin devlet ve sivil toplum ayırma geleneğinin bizde ki ilk cüretkâr yansıması olmasıdır. Bizi baştan çıkaran iktidar arzumuzun “devlet fetişizminde” simgeleşmesine rağmen bu büyüden kendini kurtarabilmiş ender bir makale ile karşı karşıyayız. Devlet fetişizmi alt beynimizdeki izleri, millet-i hâkime ve mahkûm ayırımlarının var olmasına da neden olan Türk toplumundaki İran siyaset geleneğinin yarattığı yöneten-yönetici statü farklılaşmasına binaendir. Devlet fetişizmi, devlet elitizmine en uzak taşra gençliğinin yönetici sınıfa girebilme arzusu ile beslenirken diğer yandan da kamu gücüne sığınarak kişisel iktidar arzularının aracı olması hasebiyle gayri insani durumlara da yol açabilmektedir. “Devlet” için en büyük fedakârlıklar da yapılırken en feci cinayetler de işlenebilmektedir. Bu itibarla “devletin” araç mı yoksa amaç mı olduğu tartışılmalıdır. Bu noktada Weber’in, devleti kuran aydınların kişisel saygınlıklarını koruma arzularını da dikkate almalıdır. Durkheim’in toplumu toplum yapan kolektif bilinci koruyan tek kurum, bu farkındalığa sahip tek akıl-kurum olmasının bizde yarattığı heyecan dikkate değerdir. Devlet kurumu ile kendi bağımsızlığını korumaya çalışan bir toplumun, modernleşme sancuları her an gözlerimizin önündedir. Çünkü modernleşme/batılılaşma süreci gittikçe devletin sivil toplum karşısında gerilemesini de beraberinde getirmektedir: bir yanda Batılılaşırken bir yandan da telaşa düşmemizin nedeni bu olmalı. Modernleşmemizin temel antagonizmasını en ironik şekilde Hamdullah Suphi Tanrıöver dile getirir: Biz batı’yı yenerek Batılılaşmayı galip kıldık! (*Türk Yurdu*, sayı: 170-9, 1925, s. 106.)

Şimdi tüm bu devletçiliğimize, devlet fetişizmimize rağmen batılılaşma ile devletçiliğimiz arasındaki tüm çelişkilerimize rağmen Zeki Velidi Toğan’ın er-

ken cumhuriyet döneminde kaleme aldığı makale daha bir ilginç hale gelmektedir. Makalede öz olarak Zeki Velidi, Türk toplumunda iki güç olduğunu vurgular. Biri üretici-yaratıcı-medeni güç (sivil toplum) diğeri ise bedevi-ücretli-asker ruhu (asker-bürokrat güç). İlk güç tüm medeni yaratımların sahibi iken diğeri güç bu toplumdan kopuk şekilde sadece kendi çıkarını düşünen bir güçtür. Bedevi-ücretli askerler sadece kendi maddi güçlerini arttırmak için gittikleri yerlerin kültürlerinin aleti olurlar (medeniyet değişimin araçsallığı). Togan der ki, ben sanmıştım ki batılılaşmamız geçek bir medeniyet değişimidir meğer gene bu bedevi-ücretli asker gücün maddiyatçılığının bir aracıdır. O yüzden tüm batılılaşma çabalarımız sadece bir araçtır, gerçek bir medeniyet değişimi değildir. Bu yüzden de gene başarısız kalacak bir girişimdir (Zeki Velidi, *Türk Yurdu*, sayı: 185-24, 1926; 246-248). Zeki Velidi'ye göre bu bedevi güç şimdi de sadece kendi iktidarı için bir ecnebi güce dayanmak arzusu ile hareket etmektedir. Ne kadar çok Said Halim Paşa'nın bizdeki demokrasinin işlevini açıklama şemasını benziyor..

Buhran-bunalım derken devletin dışarıdan topluma müdahalede bulunarak toplumun dinamiklerine zarar vermesinden duyulan endişe muhafazakâr Türk aydınları için gene batıdan referans ile dillendirilebilirken, bazen de kendimizi deşifre etmek için batılı temel ayrımlar referans alınabilmektedir. Batılılaşırken batıyı, devrimi eleştirirken gene batıyı referans alıyoruz, bu bir mantık hatası değil tutarlı bir ironik şema aslında Türk modernleşmesi gibi.

Kuramsal bakış açısı, gerçeği görmek için taktığımız gözlükler gibidir. Gerçeği netleştirir. Batı ile ilişkimiz gerek siyasal gerek düşünsel kendimizi başlarda yanlışlıyordu ama batılılaşma sürecinde ilerlerken ona benzerken batıda üretilen şeyler gerek siyasal gerek düşünsel bizi bize daha çok anlatır hale geldi. Bu ironiyi daha çok tartışmalıyız. Peyami Safa, Batının boy aynasından kendimize bakmamızı eleştiriyordu ama artık ya baktığımız artık kendimizsek. Bu noktada epistemolojik tartışmaları reddetmektense gündeme getirmenin daha faydalı olacağına inanıyorum. Farklılıklarımız ile birlikte varoluşsal benzerliklerimiz ve kaygılarımız tüm farklılıkların ötesine de geçebilir. Yerellikleri vurgulamak Baykan Sezer'in de vurguladığı gibi bizi yerli kabileler statüsüne de getirebilir ve tarih dışına da itebilir. Evrenselliğin emperyalizmi kadar bunu da görebilmeliyiz. Bununla birlikte her evrensellik iddiasının, nerden gelirse gelsin, bir tür emperyalizmi bağrında taşıdığı da unutulmamalıdır.